

УДК 355.231:355.457

СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТА СТРУКТУРИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО РОБОТИ З ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ

О.Р.Кирилюк, О.В.Діденко

***Анотація.** У статті подано результати аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми формування готовності, визначено сутність готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з технічними засобами прикордонного контролю, охарактеризовано такі складові готовності, як мотиваційний, компетентнісний, діяльнісний, результативний та рефлексивний компоненти.*

***Ключові слова:** готовність до використання технічних засобів прикордонного контролю, мотиваційний, компетентнісний, діяльнісний, результативний та рефлексивний компоненти.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены результаты анализа психолого-педагогической литературы по вопросам формирования готовности будущих офицеров-пограничников к использованию технических средств пограничного контроля, охарактеризованы такие составляющие готовности, как мотивационный, компетентностный, деятельностный, результативный и рефлексивный.*

***Ключевые слова:** готовность к использованию технических средств пограничного контроля, мотивационный, компетентностный, деятельностный, результативный и рефлексивный компоненты.*

***Summary.** The article deals with the results of the analysis of psychological and pedagogical sources concerning the problem of readiness formation. It is also devoted to determination of the future border officers' readiness to use border control devices, as well as to characterizing readiness components, such as motivation, competence, activity, result and reflex.*

***Key words:** readiness to use border control devices, such components: motivation, competence, activity, result and reflex.*

Постановка проблеми. В оперативно-службовій діяльності частин та підрозділів прикордонного контролю застосування технічних засобів сприяє успішному вирішенню ними завдань щодо пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та ін. Застосовування технічних засобів прикордонного контролю (ТЗПК) дозволяє забезпечити високу ефективність дій частин та підрозділів прикордонного контролю у пунктах пропуску через Державний кордон України [5]. Саме тому офіцери-прикордонники повинні бути на достатньому рівні підготовлені до застосування технічних засобів охорони кордону, які на сучасному етапі стають невід'ємним компонентом системи охорони кордону. З огляду на це актуальність проблеми підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з ТЗПК є безперечною. **Метою статті є** визначення сутності, особливостей змісту та структури готовності до роботи з технічними засобами прикордонного контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «готовність» увійшло в активний науковий обіг з кінця XIX ст. У цей час готовність розглядали як настанову, як психічний стан суб'єкта, що спричиняє поведінку (діяльність) певного характеру й спрямованості (К.Марбе, О.Кюльпе, Д.Узнадзе). З середини XX ст. готовність почали трактувати як якісний показник саморегуляції людини (У.Томас та Ф.Занецькі, Д.Кац, Г.Оллпорт, М.Сміт та ін.). Пізніше, аж на до сьогодні, цей

феномен вивчають насамперед в контексті теорії діяльності взагалі та професійної діяльності зокрема (А.Ганюшкін, М.Дьяченко і Л.Кандилович, М.Левітов та ін.). Готовність при цьому розглядають у зв'язку з емоційно-вольовим та інтелектуальним потенціалом особистості [4, с.224–225].

З.Курлянд, Р.Хмелюк, А.Семенова та ін. визначають готовність як цілісну інтегровану якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та вольову вибірку прогноуючу мобілізаційність у момент включення в діяльність певної спрямованості. Дослідники зазначають, що готовність виникає внаслідок досвіду людини, який ґрунтується на формуванні позитивного ставлення до діяльності, усвідомленні мотивів і потреб у неї, об'єктивації її предмета і способів взаємодії з ним. При цьому емоційні, вольові та інтелектуальні характеристики поведінки особистості, на думку вчених, є конкретним вираженням готовності на рівні явища [4, с.225].

К.Абульханова-Славська, Л.Орбан-Лембрик, В.Шадріков розглядають готовність в контексті професіоналізму, можливості досягнення людиною «акме» в своїй професійній діяльності. В.Шадріков вважає, що готовність – це не лише мобілізація професійних та психологічних можливостей людини, але й вищий професіоналізм, який неможливий без самовдосконалення природних даних, особистого досвіду і практики, педагогічної школи і власної професійної орієнтації [8].

Щодо трактування готовності до професійної діяльності на сьогодні склалося декілька підходів. Зокрема, К.Абульханова-Славська, Б.Ананьєв, Л.Виготський, О.Леонтьєв, С.Максименко, О.Сафін, М.Томчук трактують готовність як особистісне утворення, М.Левітов, А.Троц, Д.Узнадзе, П.Чамата та ін., як представники функціонального підходу вважають, що готовність – це явище, обумовлене часовими проміжками. Представники особистісно-діяльнісного підходу, зокрема А.Деркач, М.Дьяченко, Л.Кандилович, Н.Кузьміна та ін. вважають, що готовність – це цілісний прояв усіх граней особистості, який дозволяє ефективно виконувати свої функції. М.Дьяченко, Л.Кандилович готовність визначають як інтегративну якість особистості, що містить знання, уміння, навички, налаштування на конкретні дії.

Військові педагоги та психологи також ґрунтовно досліджували поняття «готовності». Це насамперед В.Балашов, О.Барабанчиков, О.Бойко, В.Варваров, А.Галімов, І.Грязнов, В.Давидов, Д.Іщенко, О.Матеюк, М.Нещадим, О.Сафін, В.Ягулов та ін. Дослідники розглядають різні фактори, що відображають різні сторони й рівні готовності, зокрема фізичну підготовленість, нейродинамічну забезпеченість дії, а також психологічні умови готовності.

Безпосередньо готовність до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів Державної прикордонної служби вивчав О.Богданюк, педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності – В.Уліч, формування професійно-педагогічної готовності офіцерів-прикордонників до виховної роботи у мовах нестандартних ситуацій – О.Михайлишин, формування готовності майбутніх економістів до викладацької діяльності в процесі магістерської підготовки – Т.Приходько, формування професійної готовності курсантів-дівчат до прикордонної служби – О.Селіванова та ін.

О.Богданюк виділяє такі компоненти готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів ДПСУ: мотиваційно-вольовий (мотиви і цілі професійної діяльності кінолога); пізнавально-операційний (професійні уміння під час професійної діяльності); психофізіологічний (природні здібності особистості); оцінювальний (самооцінка курсантами свого навчання як результату підготовки до майбутньої професійної діяльності) [1, с. 7].

В.Уліч вважає, що готовність курсанта до управлінської діяльності – це складне особистісне утворення, яке виражає прагнення фахівця на основі наявних професійних знань і вмінь, професійної спрямованості й особистісних якостей успішно вирішувати завдання управління особовим складом і підрозділом у цілому [7, с. 6]. Головними інтегративними компонентами готовності майбутнього офіцера-прикордонника до управлінської діяльності дослідник називає професійні знання, професійні вміння, професійну спрямованість і особистісні якості [7, с. 9].

М.Недбай, зазначає, що з урахуванням специфіки фахової діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників, їхню професійну готовність до застосування технічних засобів у службовій діяльності необхідно розглядати як структурну інтеграцію якостей особистості: досконалого знання принципів дії технічних засобів, сформованих стійких умінь та навичок у галузі практичного застосування, усвідомлення ними особистісної та суспільної значущості своєї діяльності, та необхідності постійного вдосконалення знань і вмінь у цій галузі, формування стійких позитивних мотивів. Сформованість цих якостей у період навчання у ВВНЗ надає змогу усвідомлено, компетентно і творчо виконувати майбутню службову діяльність [3, с. 39].

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що готовність є складною інтегративною характеристикою суб'єкта праці та містить знання, уміння, досвід і мотивацію, що забезпечують досягнення високих показників при виконанні професійної діяльності. Це сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що стосуються певного кола предметів і процесів, необхідних для ефективного вирішення практичних завдань у межах професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для визначення сутності та структури готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з ТЗПК було використано основні підходи до трактування особистості та діяльності. Зокрема, йдеться про ті компоненти в структурі особистості, на які звертали увагу С.Рубінштейн та К.Платонов. Так, наприклад, С.Рубінштейн виділив три структурні компоненти особистості: 1) спрямованість особистості – виявляється в її потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях, світогляді, домінуючих мотивах діяльності і поведінки; 2) соціальний досвід – знання, навички і вміння, які набуває людина в житті і діяльності; 3) індивідуально-типологічні особливості – виявляються в темпераменті, характері і здібностях людини [6, с. 347].

Окрім цього, для визначення структури готовності до роботи з ТЗПК як складової готовності до професійної діяльності важливе значення має урахування сутності та будови самої діяльності. У психології при аналізі діяльності виокремлюють два аспекти: 1) мотиваційний, за якого складовими одиницями діяльності розглядають потреби, цілі, мотиви, предмет і засоби діяльності; 2) операційний, за якого її елементами є дії і операції [6, с. 107]. У педагогіці теж за основні компоненти діяльності виокремлюють: суб'єкт і його потреби, мету, відповідно до якої перетворюється предмет в об'єкт, на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети, дії та операції і результат діяльності [2, с. 98].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури можна стверджувати, що *готовність до використання засобів прикордонного контролю* – це складне, стійке особистісне утворення, що виражає певний рівень розвитку особистісних властивостей і якостей майбутнього прикордонника, його професійної спрямованості, а також систему його професійних знань, умінь, та способів діяльності, що дозволяє успішно вирішувати завдання з перевірки громадян та документів у пунктах пропуску за допомогою технічних засобів контролю.

Для офіцера-прикордонника при використанні ТЗПК важливе значення мають соціально-психологічні та психофізіологічні якості. Йдеться про пам'ять та швидкість запам'ятовування інформації, увагу та швидкість її переключення, швидкість виконання розумових операцій, гнучкість та критичність мислення, сприйняття, здатність витримувати емоційно-вольові та нервово-психічні навантаження, нервово-психічну стійкість, вольові якості, високу розумову і фізичну працездатність, витривалість. Тобто йдеться про професійно важливі соціально-психологічні, психологічні, психофізіологічні, сенсорно-моторні властивості та фізіологічні резерви організму. Важливими для офіцера-прикордонника при використанні ТЗПК є такі якості, як професійна компетентність (інформованість, начитаність), емоційна стабільність та спостережливність.

Окрім властивостей і якостей, важливою складовою готовності офіцера-прикордонника до роботи з ТЗПК є спрямованість його особистості. Професійна спрямованість пов'язана з безпосереднім емоційно-пізнавальним ставленням до професії, до роботи з ТЗПК. Вона стосується не тільки прагнення присвятити своє життя прикордонній службі, якнайкраще вивчити особливості застосування ТЗПК у професійній діяльності, але й розуміння основних цілей і завдань цієї діяльності.

Операційною складовою готовності є знання і вміння. Для визначення основних знань та умінь як складових готовності курсантів до роботи з ТЗПК було враховано загальні та специфічні вимоги нормативно-правових документів щодо підготовки офіцерів-прикордонників. Загальні вимоги до рівня підготовки, а також вимоги до знань і умінь за циклами дисциплін викладено у державному стандарті вищої професійної освіти. Специфічні вимоги, зокрема щодо використання ТЗПК, викладено у кваліфікаційних вимогах, насамперед освітньо-кваліфікаційній характеристиці, навчальному плані і навчальних програмах.

Слід зазначити, що особливістю готовності офіцера-прикордонника до використання технічних засобів контролю є її прикладний характер, пов'язаний із практичними вміннями й навичками володіння технічними пристроями. Ці вміння, засновані на універсальній теоретичній базі, дають можливість офіцеру-прикордоннику самостійно опановувати ті технічні засоби, з якими матиме справу у своїй професійній діяльності і які дозволять підвищити ефективність прикордонного контролю.

Загалом усі зазначені знання з питань використання технічних засобів контролю можна виділити у загальнопрофесійні, технологічні та методичні групи знань. Загальнопрофесійні знання стосуються

порядку та принципів ведення усього циклу прикордонного контролю у пунктах пропуску. Ці знання дозволяють офіцеру-прикордоннику оволодіти операційною стороною професійної діяльності. Група технологічних знань – це знання про способи експлуатації, техніки безпеки, технічну будову різних технічних засобів прикордонного контролю. Ці знання дозволяють офіцеру-прикордоннику самостійно освоювати нові технічні пристрої. Група методичних знань – це прикладні знання про загальні способи й прийоми організації прикордонного контролю із застосуванням ТЗПК. Це також знання методики, принципів використання й меж застосовності технічних засобів контролю.

Загалом посадові особи органів та підрозділів охорони кордону повинні знати:

- загальні положення щодо експлуатації технічних засобів прикордонного контролю;
- види технічних засобів, їх призначення, склад і порядок підтримання у робочому стані;
- загальну будову, тактико-технічні характеристики, принцип роботи та правила експлуатації;
- обов'язки посадових осіб, заходи безпеки та вимоги керівних документів з питань експлуатації технічних засобів.

Окрім знань, складовими готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з ТЗПК є вміння та навички. Умовно всі вміння й навички, що необхідні для сформованості готовності майбутнього офіцера-прикордонника до роботи з ТЗПК, можна поділити, як і знання, на такі групи: загальнопрофесійні, технологічні й методичні. Зокрема, група загальнопрофесійних умінь і навичок – це вміння організації прикордонного контролю із залученням технічних засобів контролю. Це вміння планувати контроль, визначати рівень відповідності документів, вміння виявляти особливості документів. До групи технологічних умінь і навичок можна зарахувати вміння користуватися ТЗПК, оволодіння навичками роботи із сучасними засобами прикордонного контролю, уміння самостійно визначати з нових технічних пристроїв найбільш значимі й ефективно використовувати їх під час прикордонного контролю. Група методичних умінь і навичок – це вміння й навички з узагальнення передового досвіду, аналізу й узагальнення особистого досвіду, уміння й навички самоосвітньої роботи.

Серед основних необхідно виокремити насамперед такі уміння офіцера-прикордонника:

- організувати правильну експлуатацію технічних засобів прикордонного контролю, їх обслуговування, зберігання та використання;
- працювати з технічними засобами, правильно використовувати їх при здійсненні прикордонного контролю у різних умовах;
- проводити перевірку їх технічного стану;
- організувати контроль за експлуатацією, зберіганням та обслуговуванням;
- самостійно освоювати нові зразки технічних засобів прикордонного контролю;
- правильно вести обліково-звітну, технічну і службову документацію.

Загалом аналіз структури поняття «готовність офіцера-прикордонника до використання технічних засобів контролю» дозволяє розглядати її як інтегративну характеристику офіцера-прикордонника, що забезпечує на основі засвоєної бази знань, умінь, і сформованої мотивації досягнення високих показників в сфері застосування технічних засобів прикордонного контролю в професійній діяльності.

Загалом можна виділити декілька компонентів готовності майбутніх прикордонників до використання технічних засобів прикордонного контролю:

1) *мотиваційний компонент*, що характеризує ступінь спрямованості майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з ТЗПК в професійній діяльності, їх власне ставлення до цієї діяльності, свідоме прагнення поповнювати знання щодо ТЗПК; цей компонент також відображає внутрішню, емоційну спрямованість майбутніх офіцерів-прикордонників на активну професійну діяльність із оптимальним застосуванням ТЗПК;

2) *компетентнісний компонент*, що відображає знання, які відомі майбутнім офіцерам-прикордонникам про можливості технічних засобів прикордонного контролю; про види й способи їх використання; про методи роботи з інформацією; про практику застосування ТЗПК в Україні та за кордоном;

3) *діяльнісний компонент*, що показує можливість майбутніх офіцерів-прикордонників використовувати на практиці набуті теоретичні знання, характеризує їх вміння застосовувати ТЗПК адекватно до цілей і завдань професійної діяльності;

4) *результативний компонент* відображає здатність майбутніх офіцерів-прикордонників користуватися засвоєними відомостями про професійну діяльність, здійснювати її із оптимальним використанням ТЗПК; уміння працювати з основними джерелами інформації, удосконалювати вміння застосування ТЗПК в професійній діяльності;

5) *рефлексивний компонент*, що стосується оцінки курсантами виконаної діяльності з вивчення та умінь застосовувати ТЗПК, визначення подальшого напрямку роботи залежно від досягнутого рівня готовності до роботи з ТЗПК.

Висновки. Таким чином, сучасні психологія та педагогіка розглядають готовність як важливу передумову будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування готовності дозволяє стверджувати, що готовність до використання засобів прикордонного контролю – це складне, стійке особистісне утворення, що виражає певний рівень розвитку особистісних властивостей і якостей майбутнього прикордонника, його професійної спрямованості, а також систему його професійних знань, умінь, та способів діяльності, що дозволяє успішно вирішувати завдання з перевірки громадян та документів у пунктах пропуску за допомогою технічних засобів контролю. Зміст готовності випускника ВВНЗ до використання засобів прикордонного контролю визначається цілями, завданнями й характером професійної діяльності офіцера-прикордонника в пунктах пропуску. Вихідними для розгляду сутності, змісту і структури формування готовності до роботи з ТЗПК є вимоги, викладені в нормативних документах. Структура готовності до використання технічних засобів контролю містить мотиваційний, компетентнісний, діяльнісний, результативний та рефлексивний компоненти, взаємозв'язок між якими забезпечує ефективність професійної діяльності офіцера-прикордонника в пунктах пропуску з використанням ТЗПК.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку є визначення та обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з технічними засобами прикордонного контролю.

Література

1. Богданюк О. Д. Формування готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів Державної прикордонної служби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Д. Богданюк ; НАДПСУ ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2007. – 20 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко; під ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
3. Недбай М. П. Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування технічних засобів у службовій діяльності : дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Національна академія державної прикордонної служби ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2009. – 300 с.
4. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / [З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.] ; за ред. З. Н. Курлянд. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2005. – 399 с.
5. Про прикордонний контроль [Електронний ресурс] : Закон України від 5 листоп. 2009 р. № 1710-VI // Комп'ютерна інформаційно-правова система «Ліга». – Адреса в системі «Інтернет» : www.liga.net.
6. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
7. Уліч В. Л. : Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. Л. Уліч ; НАДПСУ ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2007. – 20 с.
8. Шадріков В. Д. Психология деятельности и способности человека : Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320 с.